

Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek

Een data- en literatuuronderzoek ter
beantwoording van de motie-Westerveld

Auteurs

Nelleke van den Broek-Honingh, Margot Schel en Alexandra Vennekens

Foto omslag

Foto: Bart van Overbeeke/HH

Bij voorkeur citeren als:

Rathenau Instituut (2020). *Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld*. Den Haag (auteurs: Broek-Honingh van den, N., M. Schel en A. Vennekens).

Voorwoord

Het vertrouwen dat Nederlanders in de wetenschap hebben, is groter dan hun vertrouwen in andere belangrijke instituties. In het onderzoek dat we in 2018 publiceerden gaven Nederlanders de wetenschap voor vertrouwen een 7,1. Dat is hoger dan hun cijfer voor de media, de regering en de rechtspraak.

Maar hetzelfde onderzoek liet ook zien dat het vertrouwen in de wetenschap afneemt wanneer de wetenschap werkt voor de overheid of het bedrijfsleven. En dat laatste is precies wat er gebeurt bij het onderzoek aan universiteiten en (in mindere mate) hogescholen dat betaald wordt uit de derde geldstroom. Dat is onderzoek in opdracht van overheden, bedrijven en non-profitorganisaties die daar ook voor betalen. Ook onderzoek dat gefinancierd wordt uit het Europese kaderprogramma voor onderzoek en innovatie valt onder de derde geldstroom.

Het is dus nuttig om in de gaten te houden hoe die derde geldstroom zich ontwikkelt. En of die er niet toe leidt dat opdrachtgevers te veel invloed krijgen op het onderzoek zelf. Dat zijn ook precies de vragen die de Tweede Kamer stelde in de motie-Westerveld die eerder dit jaar werd aangenomen.

Dit rapport laat zien dat de opbrengsten uit de derde geldstroom op dit moment goed zijn voor bijna een zesde deel van de universitaire inkomsten. Twaalf jaar geleden was dat nog een zevende deel. De verschillen tussen universiteiten zijn groot. Sommige halen inmiddels meer dan 20% van hun inkomsten binnen via de derde geldstroom, andere nog geen 5%.

Tot hoeveel ongewenste beïnvloeding opdrachtonderzoek leidt, is lastig te zeggen. Het komt zeker voor. Een kwart van de wetenschappers zegt er wel eens mee te maken hebben gehad. Maar dit rapport laat ook zien dat er vanuit de overheid en de wetenschap steeds meer wordt gedaan om ongewenste beïnvloeding te voorkomen. Daarnaast is lastig vast te stellen welke beïnvloeding precies ongewenst is. Het derdegeldstroomonderzoek zorgt er ook voor dat de wetenschap beter kan inspelen op de behoeften van de samenleving en het bedrijfsleven. En dat zorgt weer voor relevanter onderzoek met meer maatschappelijke impact.

We gaan ervan uit dat deze publicatie de Kamer helpt in het debat over ongewenste en gewenste beïnvloeding en de onafhankelijke positie van universiteiten en hogescholen versus gewenste maatschappelijke impact.

Dr. ir. Melanie Peters
Directeur Rathenau Instituut

Inhoud

Voorwoord.....	3
Inleiding.....	5
1 Derde geldstroom	7
1.1 Geldstromen voor onderzoek.....	7
1.2 Ontwikkeling omvang derde geldstroom universiteiten.....	9
1.3 Bijdrage van de verschillende type financiers aan de derde geldstroom van universiteiten.....	10
1.4 Verschillen omvang derde geldstroom per instelling en wetenschapsgebied	12
1.5 Ontwikkeling omvang derde geldstroom hogescholen.....	14
2 Ongewenste beïnvloeding in Nederland	17
2.1 Verschil tussen gewenste en ongewenste beïnvloeding.....	17
2.2 Vormen van ongewenste beïnvloeding.....	18
2.3 Omvang van ongewenste beïnvloeding in Nederland	21
2.4 Ongewenste beïnvloeding voorkomen	22
2.5 Vertrouwen in onderzoek in opdracht van derden onder druk	24
3 Ongewenste beïnvloeding door verschillende partijen.....	26
3.1 Beïnvloeding door de overheid	26
3.2 Beïnvloeding vanuit het buitenland	28
3.3 Beïnvloeding door bedrijven	30
3.4 Mogelijke vormen van beïnvloeding door bedrijven buiten de derde geldstroom	32
4 Conclusies.....	35
5 Literatuurlijst.....	39
Bijlage 1: Motie Westerveld c.s.	41
Bijlage 2: Opdrachtbrief.....	42
Bijlage 3: Methode literatuuronderzoek	43

Inleiding

Tijdens een plenair debat in de Tweede Kamer over de opzet van de toereikendheid van het macrobudget voor het mbo, ho en onderzoek op 28 januari 2020, is een motie aangenomen waarin verzocht wordt om *'onafhankelijk onderzoek te laten verrichten naar de beïnvloeding van de derde geldstroom op wetenschappelijk onderzoek én een historisch overzicht betreffende de omvang van de derde geldstroom op te stellen'*. Deze motie is terug te lezen in bijlage 1. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft het Rathenau Instituut gevraagd te ondersteunen bij de uitvoering van deze motie (zie bijlage 2).

De motie omvat volgens het Rathenau Instituut de volgende twee hoofdvragen:

- Wat is er in de literatuur bekend over de (mogelijke) beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek via de derde geldstroom?
- Hoe heeft de derde geldstroom zich de afgelopen jaren in absolute en relatieve omvang ontwikkeld, en hoe verschilt dit per financieringsbron?

De motie vloeide voort uit de constatering dat het aandeel van de derde geldstroom in de totale financiering van de universiteiten is toegenomen, en een waarschuwing van de KNAW dat externe financiering voor onderzoeksprojecten tot 'onwenselijke beïnvloeding' kan leiden.

Voor dit rapport is geen nieuwe enquête of data-uitvraag uitgezet, maar zijn bestaande gegevens en inzichten gebundeld. Dit rapport bestaat uit drie delen. In het eerste deel maken we de voornaamste verschillen en overeenkomsten inzichtelijk tussen de derde, tweede en eerste geldstroom. We laten zien hoe de omvang van de derde geldstroom zich de laatste jaren heeft ontwikkeld. Daarbij kijken we ook hoe binnen die derde geldstroom het aandeel van de verschillende soorten financiers zich ontwikkelde. We kijken ook naar de verschillen in de derde geldstroom per universiteit¹ en per wetenschapsgebied.

In het tweede en derde deel van dit rapport, wordt een overzicht gegeven van de uitkomsten van literatuuronderzoek naar beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek door financiers van de derde geldstroom. De focus ligt hierbij op wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd aan universiteiten.

¹ De cijfers over het wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd aan universiteiten omvatten voor een deel ook het wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd aan de bijbehorende umc's. De gegevens over projectfinanciering bij de umc's zijn echter niet compleet wegens beperkte beschikbaarheid van data hierover.

In het tweede deel gaan we in op de vormen van ongewenste beïnvloeding, hoe vaak ongewenste beïnvloeding in Nederland voorkomt, hoe ongewenste beïnvloeding voorkomen kan worden en mogelijke gevolgen van ongewenste beïnvloeding voor het vertrouwen in de wetenschap.

In het derde deel gaan we per financieringsbron nader in op de risico's op ongewenste beïnvloeding. Voor de volledigheid hebben we hier ook gekeken naar andere mogelijkheden voor ongewenste beïnvloeding die zich niet beperken tot een specifieke geldstroom.

De methode die we gebruiken hebben voor het literatuuronderzoek staat in bijlage 3 beschreven.

1 Derde geldstroom

In dit hoofdstuk geven we uitleg over de derde, tweede en eerste geldstroom. We laten zien hoe de omvang van de derde geldstroom zich heeft ontwikkeld en kijken daarbij ook naar de inbreng van de verschillende type financiers. Ook maken we een vergelijking tussen instellingen en wetenschapsgebieden.

1.1 Geldstromen voor onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek aan de universiteiten en hogescholen wordt op verschillende manieren gefinancierd. Hierbij worden verschillende geldstromen onderscheiden: de eerste, tweede en derde geldstroom. Hoewel deze indeling veel gebruikt wordt, is ze niet eenduidig omdat elk van deze drie geldstromen kan bestaan uit meerdere bronnen en vormen van financiering, die verschillend van aard zijn, en wat er precies tot welke geldstroom wordt gerekend, kan per gegevensbron verschillen. Dit is nader beschreven en uitgelegd in het rapport *Chinese borden* (Rathenau Instituut, 2016). Voor een beter begrip van wat onder de derde geldstroom wordt verstaan, leggen we hieronder in het kort uit waaruit de geldstromen bestaan en in hoeverre de derde geldstroom verschilt van de eerste en tweede geldstroom.

De eerste geldstroom is veruit het grootst en bestaat voornamelijk uit de rijksbijdrage en subsidies die de instellingen ontvangen voor de uitvoering van hun wettelijke taken, plus de collegegelden. De instellingen ontvangen de rijksbijdrage en subsidies in de vorm van een lumpsum direct van het ministerie van OCW. De college- en examengelden worden door de studenten of hun ouders/verzorgers betaald.² De ontvangende instellingen hebben autonomie om te bepalen hoe ze het geld uit de eerste geldstroom besteden aan hun wettelijke taken: het geven van onderwijs, het doen van wetenschappelijk onderzoek, en kennisoverdracht en maatschappelijk dienstverlening.

In de tweede geldstroom gaat het om competitieve financiering die ook voornamelijk van de rijksoverheid afkomstig is. Deze financiering wordt hoofdzakelijk via NWO-programma's en *calls* besteed, in de vorm van

² De college- en examengelden werden vroeger via het ministerie van OCW geïnd en aan de instellingen betaald. Dat is nu niet meer zo; de instellingen zijn nu zelf verantwoordelijk voor het innen van het college- en examengeld.

projectsubsidies. Dit gebeurt op basis van selectie uit subsidievoorstellen die onderzoekers van de instellingen in onderlinge competitie indienen.

De derde geldstroom bestaat deels uit onderzoeksprojecten in opdracht van verschillende partijen, waarbij de onderzoekers de financiering 'uit de markt' werven. Deze partijen kunnen overheidsinstellingen zijn zoals departementen, provincies en gemeenten, andere non-profitorganisaties en bedrijven, die zowel in Nederland als in het buitenland gevestigd kunnen zijn. Daarnaast bestaat een belangrijk deel van de derde geldstroom uit projectsubsidies uit het kaderprogramma van de Europese Commissie (H2020). Daarbij worden net als bij NWO *calls* uitgezet binnen programma's, waarvoor de onderzoekers in onderlinge competitie een subsidievoorstel indienen. Hieruit worden de voorstellen geselecteerd die voor financiering in aanmerking komen. De EU-financiering binnen de derde geldstroom lijkt wat betreft haar aard veel op de financiering uit de tweede geldstroom, maar is afkomstig van de Europese Commissie in plaats van de Nederlandse overheid. Hoewel de subsidies uit het Europese kaderprogramma en het opdrachtonderzoek van bedrijven, overheid en andere partijen, beide onderdeel zijn van de derde geldstroom, is er als het gaat om beïnvloeding (gewenst of ongewenst), een belangrijk verschil. Zo heeft een opdrachtgevende partij vaak een belang bij de onderzoeksuitkomsten, terwijl een subsidieorganisatie dat in de regel niet heeft.

De tweede en derde geldstroom bestaan dus beide uit financiering die gebonden is aan projecten die zijn afgebakend qua tijd, onderwerp en voorwaarden. Onderzoekers verwerven deze projectfinanciering in competitie met andere onderzoekers. In de verantwoordingsdocumenten van de instellingen worden de middelen uit zowel de tweede als de derde geldstroom gepresenteerd onder 'contractonderzoek'. Voor zowel de tweede als de derde geldstroom geldt, dat instellingen geen autonomie hebben over hoe ze deze middelen besteden. De financiering is immers gekoppeld aan een subsidievoorstel of specifieke opdracht.

Wanneer wetenschappers aan instellingen projectsubsidies en opdrachten uit de tweede en derde geldstroom verwerven, wordt vaak ook een deel van de eerste geldstroom aangewend (matching). De projectfinanciering is namelijk niet altijd volledig kostendekkend. Voor projecten gefinancierd uit de tweede en derde geldstroom moeten de universiteiten gemiddeld 74 eurocent per geïnvesteerde euro matchen vanuit de eerste geldstroom (Rathenau Instituut, 2016; Rathenau Instituut, 2019b; Ernst & Young, 2014). Op die manier beperkt matching de autonomie van instellingen over de besteding van hun eerstegeldstroommiddelen: er blijft minder vrij besteedbare financieringsruimte over voor onderzoek en onderwijs. Omdat na 2014 het onderzoek naar de

omvang van matching (Ernst & Young) niet meer herhaald is, zijn er geen gegevens beschikbaar over de huidige omvang. Op basis van de ontwikkeling van de totale tweede en derde geldstroom, en een gemiddelde matching van 74 eurocent per euro projectfinanciering, kunnen we berekenen dat het aandeel van de rijksbijdrage dat Nederlandse universiteiten en hoger onderwijsinstellingen aan matching besteden, steeg van 23% in 2004 naar 38% in 2012. Na 2012 daalde het percentage naar 33% in 2017 (Rathenau Instituut, 2019b).

Ten slotte hebben de universiteiten nog 'diverse overige inkomsten', uit verschillende bronnen. Omdat deze inkomsten niet gekoppeld zijn aan specifieke opdrachten of projectvoorstellen, hebben de instellingen autonomie over de besteding hiervan.

Meer informatie over de financiering van de universiteiten is te vinden in het rapport *Chinese borden* (Rathenau Instituut, 2016).

1.2 Ontwikkeling omvang derde geldstroom universiteiten

Om een goed beeld te krijgen van de ontwikkeling van de derde geldstroom, geven we in deze paragraaf inzicht in zowel de absolute als de relatieve omvang van de derde geldstroom bij universiteiten.

In tabel 1 zijn voor de periode 2008-2018 de totale baten weergegeven van alle Nederlandse universiteiten, inclusief de Open Universiteit en de kleinere (levensbeschouwelijke) universiteiten. De totale baten lopen op van 5.474 miljoen euro in 2008 naar 7.288 miljoen euro in 2018, een toename van 33%. Ook staan in de tabel de middelen voor de tweede en derde geldstroom die deel uitmaken van de totale baten. We laten de tweede geldstroom apart zien omdat deze middelen, zoals hiervoor beschreven, een ander karakter hebben dan de eerste geldstroom en de overige middelen. In de tabel zien we dat zowel de middelen voor de tweede als voor de derde geldstroom oplopen. De middelen voor de derde geldstroom groeien van 784 miljoen euro in 2008 naar 1.182 miljoen euro in 2018, een toename van 51%. De tabel geeft ook het percentage weer van de derde geldstroom ten opzichte van de totale baten. Dit loopt op van 14,3% in 2008 naar 17,2% in 2015 en neemt vervolgens af tot 16,2% in 2018. Deze recente daling komt doordat de middelen voor de derde geldstroom minder sterk zijn toegenomen dan de totale baten.

Tabel 1 Ontwikkeling derde geldstroom universiteiten (2008-2018)

Jaar	Totale baten (in miljoenen euro's)	Tweede geldstroom (in miljoenen euro's)	Derde geldstroom (in miljoenen euro's)	Derde geldstroom als percentage van de totale baten
2008	5473,5	304,0	784,3	14,3
2009	5737,7	325,6	909,6	15,9
2010	5900,5	371,8	938,4	15,9
2011	6099,7	389,7	1005,3	16,5
2012	6180,3	423,8	1006,4	16,3
2013	6305,3	427,0	1028,2	16,3
2014	6373,2	418,8	1054,5	16,5
2015	6658,9	424,8	1146,8	17,2
2016	6817,2	435,4	1116,9	16,4
2017	6957,0	441,4	1146,0	16,5
2018	7287,7	459,8	1182,1	16,2

Bron: DUO en jaarverslagen Universiteit Maastricht, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: Omdat in de DUO-data in 2015 en 2016 geen bedragen zijn opgenomen van de Universiteit Maastricht voor de baten vanuit internationale organisaties, zijn daarvoor de bedragen uit de jaarverslagen overgenomen. De uitsplitsing naar tweede en derde geldstroom is niet eerder dan vanaf 2008 mogelijk op basis van de financiële gegevens van DUO en de universiteiten.

Wanneer we de middelen uit de derde geldstroom afzetten tegen de totale universitaire middelen besteed aan onderzoek, komt het aandeel in 2018 uit op 29,4%. In 2008 was dit nog 22,5%.³ Ook hier zien we de afgelopen jaren een lichte daling. In 2015 was het percentage derde geldstroom van het universitaire onderzoek 29,7%.

1.3 Bijdrage van de verschillende type financiers aan de derde geldstroom van universiteiten

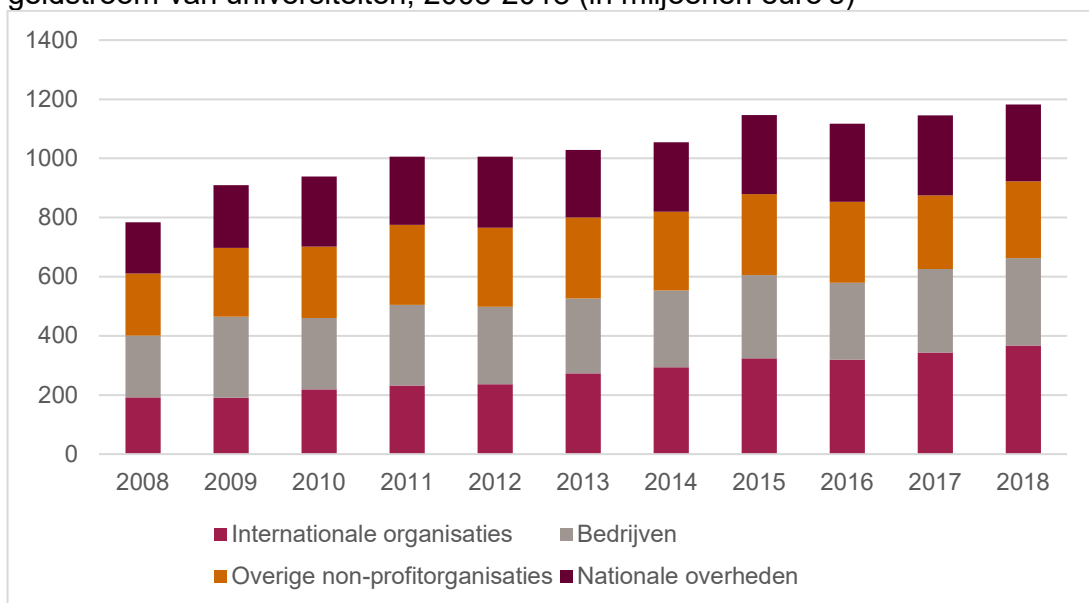
In figuur 1 zijn de middelen van de derde geldstroom uitgesplitst naar de typen organisaties die het derde geldstroom onderzoek financieren. Het sterkst stegen

³ Berekening op basis van gegevens tweede en derde geldstroom tabel 1 en onderzoek eerste geldstroom 2008 in overzicht Totale Onderzoekfinanciering (TOF) o.b.v. Begroting 2010.

de bijdragen van ‘internationale organisaties’. Hierbij kan het onder andere gaan om middelen uit het Europese kaderprogramma, van buitenlandse bedrijven, buitenlandse nationale overheden, maar ook van buitenlandse fondsen en nationale wetenschapsfinanciers. Tussen 2008 en 2018 stegen deze middelen met 91%. Sterk stegen ook de bijdragen van nationale overheden (50%) en bedrijven (42%). De bijdragen van de overige non-profitorganisaties stegen met 24%.

De toename van het aandeel van de derde geldstroom wordt dus vooral veroorzaakt door de sterkere toename van financiering uit het buitenland, van Nederlandse bedrijven en van overheden in Nederland, dan de totale financiering.

Figuur 1 Bijdrage van de verschillende typen financiers aan de derde geldstroom van universiteiten, 2008-2018 (in miljoenen euro's)

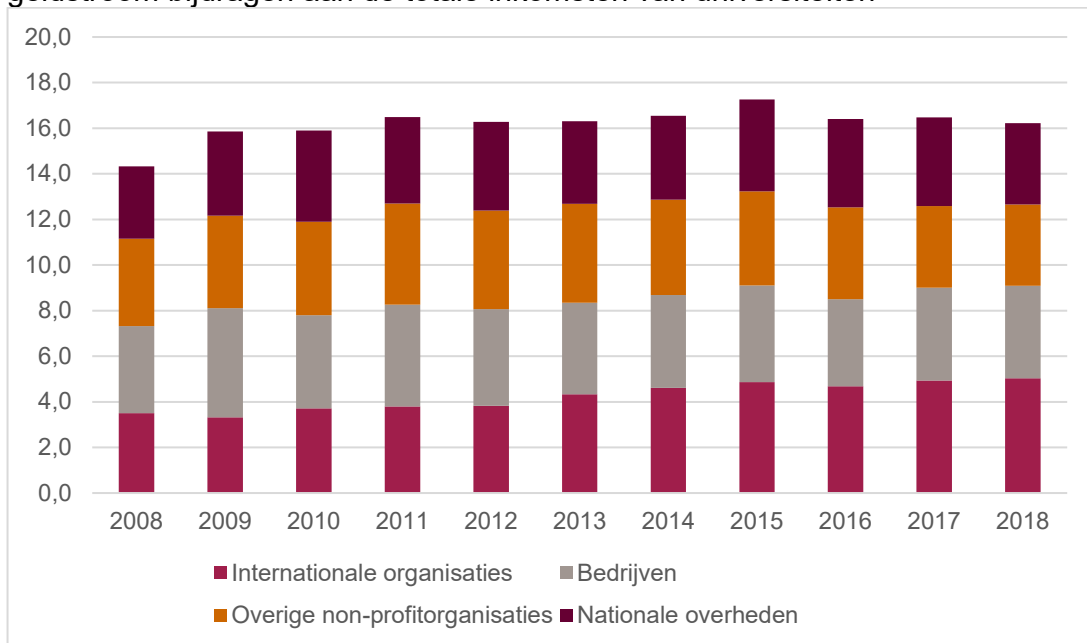
Bron: DUO en jaarverslagen Universiteit Maastricht, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: Omdat in de DUO-data in 2015 en 2016 geen bedragen zijn opgenomen van de Universiteit Maastricht voor de baten vanuit internationale organisaties, zijn daarvoor de bedragen uit de jaarverslagen overgenomen.

In figuur 2 is te zien dat de internationale organisaties ook procentueel belangrijke financiers zijn van de derde geldstroom van universiteiten. In 2008 waren zij nog goed voor 3,5% van de totale universitaire inkomsten. In 2018 was dat gegroeid naar 5%. In paragraaf 3.2 lichten we toe dat deze middelen voor een groot deel bestaan uit projectsubsidies van de Europese Commissies. De opdrachtfinanciering van Nederlandse bedrijven en nationale overheden als percentage van de totale financiering is vrij constant. Bedrijven dragen over de hele periode rond de 4% bij aan de totale inkomsten van universiteiten. De

bijdrage van nationale overheden ligt rond de 3,7%. Het aandeel dat de overige non-profitorganisaties bijdragen, varieert tussen de 3,6% en 4,4%.

Figuur 2 Percentage dat de verschillende typen financiers binnen de derde geldstroom bijdragen aan de totale inkomsten van universiteiten

Bron: DUO en jaarverslagen Universiteit Maastricht, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: Omdat in de DUO-data in 2015 en 2016 geen bedragen zijn opgenomen van de Universiteit Maastricht voor de baten vanuit internationale organisaties, zijn daarvoor de bedragen uit de jaarverslagen over genomen.

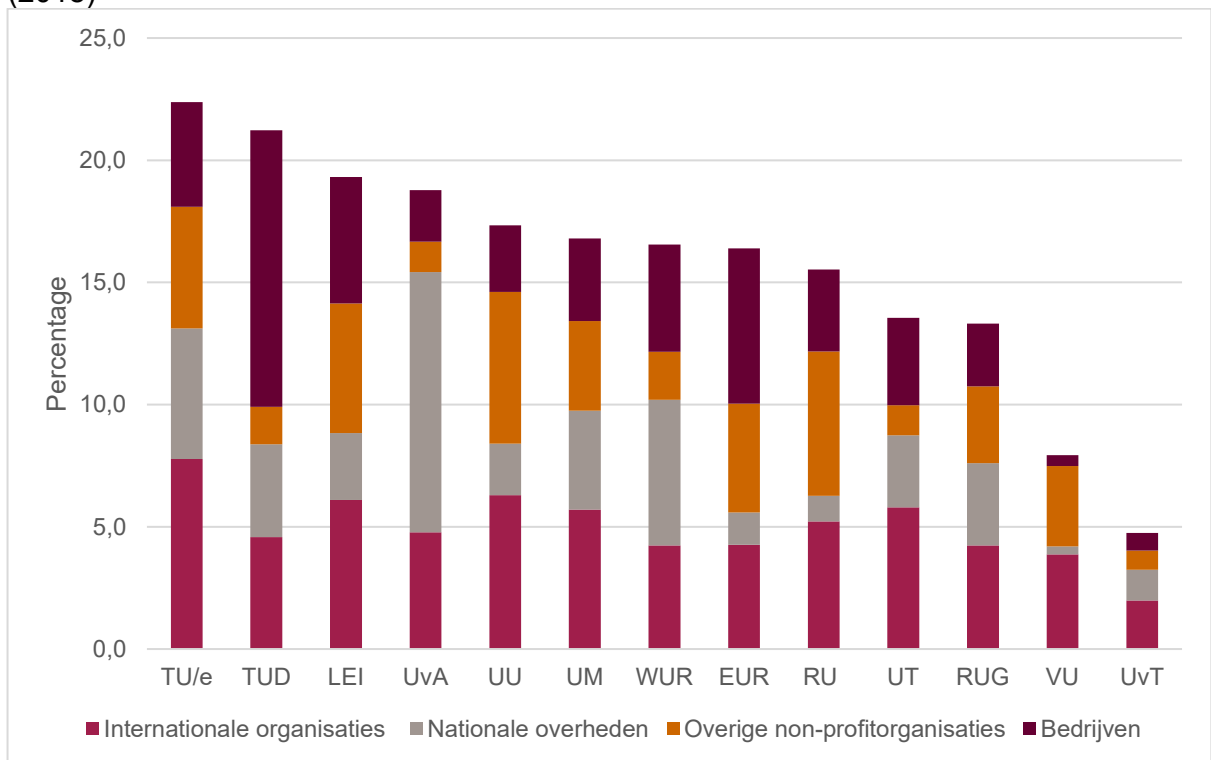
1.4 Verschillen omvang derde geldstroom per instelling en wetenschapsgebied

Niet iedere instelling verkrijgt in dezelfde mate inkomsten uit de derde geldstroom. In paragraaf 1.3 zagen we dat in 2018 16,2% van de totale universitaire baten afkomstig is uit de derde geldstroom. Tussen de universiteiten zijn er echter grote verschillen. Figuur 3 laat zien dat dit percentage voor de dertien grootste universiteiten varieert van 22% bij de Technische Universiteit Eindhoven tot 5% bij de Universiteit van Tilburg. Bij sommige levensbeschouwelijke universiteiten ligt het percentage op 0%. De verschillen tussen universiteiten zijn dus groot.

Niet alleen het totaal van de derde geldstroom ten opzichte van de totale inkomsten verschilt tussen de universiteiten, er zijn ook grote verschillen als we kijken naar de financiers van de derde geldstroom. In figuur 3 is een onderverdeling naar financier gemaakt. Hierin is bijvoorbeeld te zien dat de TU

Delft relatief veel middelen voor onderzoek ontvangt van bedrijven en dat de UvA veel middelen ontvangt voor onderzoek in opdracht van nationale overheden. De TU Eindhoven verkrijgt veel inkomsten van internationale organisaties en de Universiteit Utrecht ontvangt relatief veel vanuit de overige non-profitorganisaties.

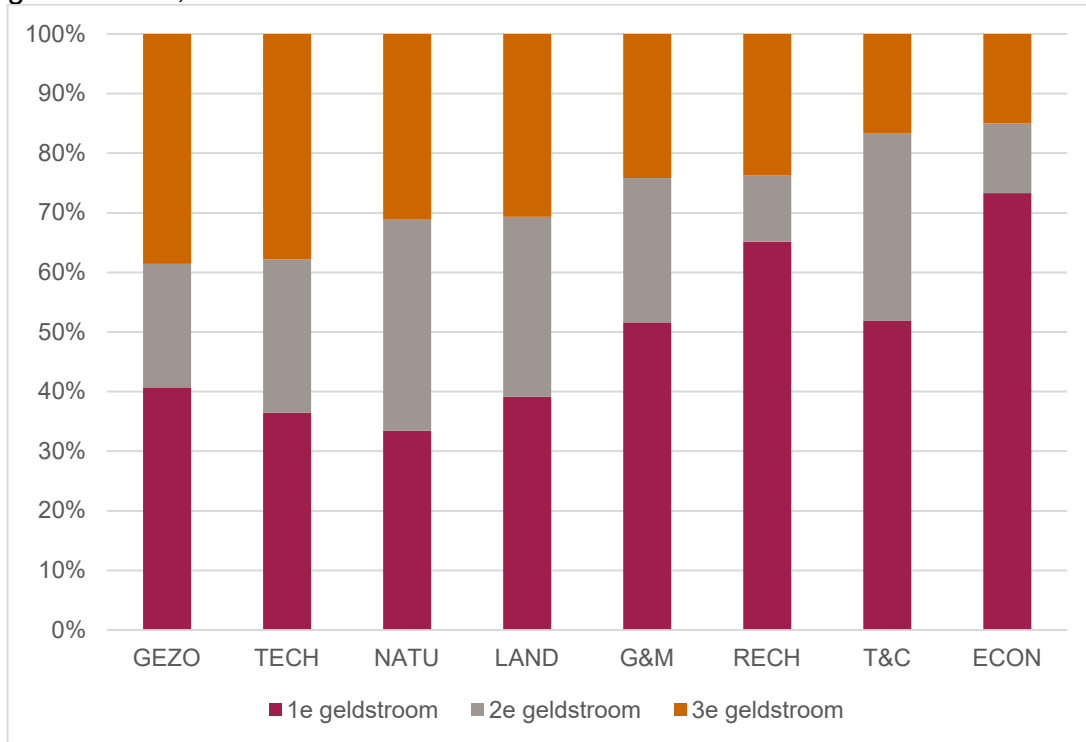
Figuur 3 Percentage dat de verschillende typen financiers binnen de derde geldstroom bijdragen aan de totale inkomsten van verschillende universiteiten (2018)

Bron: DUO, bewerking Rathenau Instituut.

We kunnen ook kijken naar de omvang van de derde geldstroom in elk van de universitaire wetenschapsgebieden. Dan is te zien dat bij Gezondheid en Techniek het grootste deel van de onderzoeksinzet gefinancierd wordt vanuit de derde geldstroom (39% respectievelijk 38%). Daarna volgen Natuur en Landbouw (beide 31%). Bij de andere wetenschapsgebieden varieert het percentage tussen 15% en 24%. Gezondheid, Techniek en Natuur hebben ook in absolute zin de grootste onderzoeksinzet. Bij deze wetenschapsgebieden is de financiering vanuit de derde geldstroom dus het grootst.

Figuur 4 Onderzoekscapaciteit universiteiten (fte) verdeeld over de geldstromen, 2017

Bron: VSNU / KUOZ (Kengetallen universitair onderzoek), bewerking Rathenau Instituut.

1.5 Ontwikkeling omvang derde geldstroom hogescholen

In tabel 2 zijn de totale inkomsten van alle hogescholen op een rij gezet voor de periode 2008-2018. Deze lopen op van 3.140 miljoen euro in 2008 naar 4.456 miljoen euro in 2018. Ook is de omvang van de derde geldstroom weergegeven. Wat opvalt is dat de derde geldstroom bij de hogescholen daalt in de periode 2008-2018. Bij nadere inspectie blijkt dit te komen doordat de inkomsten vanuit bedrijven in de periode 2008-2011 veel hoger zijn dan in latere perioden. Dit komt met name door de inkomsten van bedrijven die de Fontys Hogeschool in deze periode verkrijgt. De cijfers in de jaarverslagen van Fontys bevestigen de DUO-bedragen. In het jaarverslag 2011 is aangegeven dat Fontys de private activiteiten heeft afgebouwd, omdat deze niet meer passen bij de strategie van de organisatie. Dit verklaart waarom de inkomsten uit opdrachten van bedrijven na 2011 lager zijn.

Als percentage van de totale inkomsten is de derde geldstroom bij de hogescholen relatief klein. Na 2011 is dit percentage redelijk stabiel, rond de

0,5%-0,6%. Vanwege een wijziging in definities is een uitsplitsing van de derde geldstroom naar type financier voor de hogescholen over deze tijdreeks niet zuiver te maken.

Tabel 2 Ontwikkeling derde geldstroom voor hogescholen (2008-2018)

Jaar	Totale baten (in miljoenen euro's)	Derde geldstroom (in miljoenen euro's)	Percentage derde geldstroom van totale baten
2008	3.139,6	49,3	1,6
2009	3.300,9	45,1	1,4
2010	3.528,5	49,0	1,4
2011	3.656,2	35,9	1,0
2012	3.685,2	20,6	0,6
2013	3.827,2	19,6	0,5
2014	3.997,1	21,1	0,5
2015	4.045,6	18,4	0,5
2016	4.094,8	21,6	0,5
2017	4.239,0	23,1	0,5
2018	4.455,8	28,4	0,6

Bron: DUO, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: De uitsplitsing naar de derde geldstroom is niet eerder dan vanaf 2008 mogelijk op basis van de financiële gegevens van hogescholen van DUO. In de DUO-cijfers zijn bedragen die via SIA worden verdeeld, deels meegenomen in de cijfers over de eerste geldstroom. De uitsplitsing van de tweede geldstroom is daardoor niet zuiver te maken op basis van de DUO-cijfers.

Als aandeel van de totale onderzoekfinanciering van het praktijkgericht onderzoek aan de lectoraten, besloeg de derde geldstroom 10% in 2017. Wanneer we kijken naar het totaal aan derde geldstroom van de universiteiten en hogescholen samen, zien we dat een klein deel van het derdegeldstroomonderzoek bij de hogescholen gebeurt. Dit varieert (na 2011) tussen de 1,6%-2,3% van het totaal van het derdegeldstroomonderzoek dat wordt uitgevoerd door hogeronderwijsinstellingen.

Meer lezen over de financiering van het praktijkgericht onderzoek? Zie factsheet Praktijkgericht onderzoek hogescholen.

2 Ongewenste beïnvloeding in Nederland

In dit tweede hoofdstuk gaan we in op de vormen van ongewenste beïnvloeding van wetenschap, hoe vaak ongewenste beïnvloeding in Nederland voorkomt en hoe ongewenste beïnvloeding voorkomen kan worden. Ook kijken we naar de mogelijke gevolgen van ongewenste beïnvloeding voor het vertrouwen in de wetenschap.

2.1 Verschil tussen gewenste en ongewenste beïnvloeding

De wetenschap zit allang niet meer in een ivoren toren. Aan de ontwikkeling van de derde geldstroom, maar ook aan andere ontwikkelingen, zoals het aantal publicaties in samenwerking met bedrijven, zien we dat wetenschappers samenwerken met overheid, bedrijven en andere instanties en organisaties. Wetenschappers laten zich door deze samenwerking bijvoorbeeld inspireren bij hun onderwerpkeuze. Op zich is beïnvloeding dus niet iets slechts. De derde geldstroom biedt de mogelijkheid om wetenschappelijk onderzoek goed aan te laten sluiten bij maatschappelijke uitdagingen en innovatie te stimuleren (KNAW, 2005; CPB, 2016). Echter, gewenste beïnvloeding heeft zijn grenzen. Het is bijvoorbeeld ongewenst dat er invloed uitgeoefend wordt op de uitkomsten van het onderzoek, omdat dan de onafhankelijkheid van de wetenschap en de betrouwbaarheid van wetenschappelijke resultaten in het geding kunnen komen. In de literatuur wordt ervoor gewaarschuwd dat er bij onderzoek in opdracht sprake kan zijn van ongewenste beïnvloeding door de opdrachtgever (KNAW, 2005; Corporate Europe Observatory, 2020a; Corporate Europe Observatory, 2020b). Niet alleen bij opdrachtonderzoek kan sprake zijn van ongewenste beïnvloeding. Ook bij projectsubsidies uit het Europese kaderprogramma voor onderzoek en innovatie (een andere vorm van derdegeldstroomonderzoek) kan sprake zijn van ongewenste beïnvloeding (NRC, 2018).

Bij onderzoek in opdracht van een opdrachtgever bestaat er een zekere spanning tussen onafhankelijkheid enerzijds en betrokkenheid anderzijds. Enerzijds is afstand van de opdrachtgever tot het onderzoek van belang omwille van de betrouwbaarheid en onafhankelijkheid van het onderzoek. Anderzijds is

het belangrijk dat het onderzoek de vraag van de opdrachtgever beantwoordt. Om deze vraag duidelijk over te brengen, is het in sommige gevallen van belang dat opdrachtgevers en wetenschappers in nauw contact staan. Zo werd er uit de onderzoeksrapporten naar aanleiding van mogelijke misstanden bij WODC-onderzoek geconcludeerd, dat het inherent is aan beleidsonderzoek dat er contact is tussen beleid en onderzoek (zeker in de fase waar het gaat over de vraag wat onderzocht moet worden) en dat dit contact kwaliteitsverhogend kan werken.⁴ Het is dus aan de opdrachtgever en opdrachtnemer om samen een gezonde balans te vinden tussen onafhankelijkheid (afstand) en betrokkenheid (nabijheid) (Rathenau Instituut 2018b).

De grens tussen gewenste en ongewenste beïnvloeding is niet altijd even scherp te trekken. Turnhout (2017) laat zien dat er verschillende idealen zijn over de relatie tussen wetenschap en beleid. Eén van de idealen (die vaak door wetenschappers aangehaald wordt) is gebaseerd op een strikte scheiding tussen enerzijds de productie van kennis in het domein van de wetenschap, en anderzijds het gebruik van die kennis door beleid, politiek en andere maatschappelijke en private actoren. Deze manier van denken wordt echter ook veelvuldig bekritiseerd, met name vanuit het idee dat de wetenschap de relatie en dialoog met de maatschappij juist aan moet gaan. Of er sprake is van gewenste of ongewenste beïnvloeding hangt dus ook af van iemands eigen wereldbeeld. Een opdrachtgever kan ook goede punten inbrengen voor aanpassing van het onderzoek die relevantie, kwaliteit en/of toepasbaarheid verbeteren. De wetenschapper kan deze beïnvloeding vanuit zijn of haar eigen normenkader ongewenst vinden, terwijl dit vanuit maatschappelijk oogpunt wellicht juist wel gewenst is.

2.2 Vormen van ongewenste beïnvloeding

Hoewel beïnvloeding dus ook zeker gewenst kan zijn, zullen we in dit rapport verder ingaan op ongewenste beïnvloeding, zoals ook in de motie is aangeven. Ongewenste beïnvloeding kent vele vormen. In elke stap van de onderzoekscyclus is er een risico op ongewenste beïnvloeding. Dit loopt van beïnvloeding van de keuze van onderzoeksonderwerp, -vraag en methodologie, tot beïnvloeding van de resultaten en conclusies en de druk om niet te publiceren. In het kader op de volgende pagina geven we een overzicht van verschillende vormen van ongewenste beïnvloeding.

⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/01/15/minister-grapperhaus-vergroot-onafhankelijke-positie-wodc>

Zoals eerder beschreven bestaat de derde geldstroom deels uit onderzoeksprojecten in opdracht van diverse partijen, en deels uit projectsubsidies van het Europese kaderprogramma voor onderzoek en innovatie. Bij het opdrachtonderzoek kan ongewenste beïnvloeding vanuit de financier komen. Bij projectsubsidies kan dat ook, maar daarnaast kan er ongewenste beïnvloeding komen vanuit een samenwerkingspartner met wie het project uitgevoerd wordt. Een deel van de subsidies heeft namelijk als voorwaarde dat er samengewerkt wordt met een bedrijf of andere partijen. In paragraaf 3.4 gaan we hier nader op in.

Vormen van ongewenste beïnvloeding⁵

- **Ongewenste beïnvloeding van de keuze van onderzoeksonderwerp**
Bijvoorbeeld zelfcensuur toepassen, thema's vermijden die gevoelig zijn voor de financier van het onderzoek. Maar ook dat de opdrachtgever te eenzijdig of op een onverantwoorde manier het onderzoeksonderwerp of de onderzoeksvragen bepaalt.
 - **Ongewenste beïnvloeding van onderzoeksvraag en -opzet**
Bijvoorbeeld druk om de vraag en opzet zo te formuleren dat er geen voor de financier gevoelige thema's worden onderzocht.
 - **Ongewenste beïnvloeding om methodologie aan te passen**
Bijvoorbeeld druk om het onderzoek zo uit te voeren dat de uitkomsten gunstig uitvallen voor de financier.
 - **Ongewenste beïnvloeding om resultaten aan te passen**
Bijvoorbeeld druk om bepaalde negatieve resultaten niet te bespreken en enkel de positieve resultaten te bespreken.
 - **Ongewenste beïnvloeding om conclusies aan te passen**
Bijvoorbeeld druk om in de conclusies het geëvalueerde beleid in een positief daglicht te stellen.
 - **Ongewenste beïnvloeding om niet te publiceren**
Bijvoorbeeld druk om negatieve resultaten niet te publiceren of druk om het hele onderzoek niet te publiceren, wanneer de resultaten voor de financier ongunstig zijn.
-

⁵ Bronnen: KNAW, 2005 en NRC-drieluik: De geldschietster wil wel zelf wat aan het onderzoek hebben, Overheid dwingt wetenschappers onafhankelijkheid op te geven, Wetenschappers te afhankelijk van geldschietsters.

2.3 Omvang van ongewenste beïnvloeding in Nederland

Er zijn geen wetenschappelijke bronnen op basis waarvan gegronde uitspraken kunnen worden gedaan over de omvang van ongewenste beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek in Nederland. Een van de weinige bronnen die een indicatie geven van de omvang van ongewenste beïnvloeding ervaren door wetenschappers, is een enquête van het NRC Handelsblad uit 2018. Deze enquête is niet specifiek toegespitst op beïnvloeding door derdegeldstroomfinanciers, maar heeft wetenschappers bevestigd over ongewenste beïnvloeding die zij tijdens hun werk hebben ervaren. Uit deze enquête onder ongeveer 2.000 wetenschappers blijkt dat 26% van hen wel eens ongewenste invloed van een opdracht- of subsidiegever heeft ervaren.⁶ Deze ongewenste invloed kwam het vaakst vanuit de overheid (51%) en het bedrijfsleven (47%), gevolgd door subsidie-organisaties, zoals NWO en de EU (21%) en maatschappelijke organisaties (19%). De meest voorkomende vormen van ongewenste invloed waren: druk om de onderzoeksopzet aan te passen (44%), en druk om de resultaten aan te passen (37%). Van deze wetenschappers geeft 50% aan het onderzoek ondanks de ongewenste invloed zonder aanpassingen te hebben afgemaakt en gepubliceerd. 27% geeft aan het onderzoek te hebben aangepast aan de wensen van de opdrachtgever, 11% geeft aan het onderzoek te hebben afgemaakt, maar niet gepubliceerd en 4% geeft aan het onderzoek te hebben afgebroken (NRC, 2018). Uit de enquête blijkt niet of de door de onderzoeker als ongewenst ervaren beïnvloeding ook positieve kanten had, zoals verbeteringen in het onderzoek door het aanpassen van de onderzoeksopzet.

Uit een andere enquête onder bijna 1.000 wetenschappers uit 2016 blijkt dat 38% van de wetenschappers voorbeelden kent van ongewenste beïnvloeding van onderzoek, zoals aanpassingen in het onderzoek ten behoeve van de opdrachtgever en beïnvloeding van de onderzoeksresultaten en/of conclusies (Palm et al., 2016). Het kennen van voorbeelden van ongewenste beïnvloeding is niet gelijk aan een eigen ervaring met ongewenste beïnvloeding. Uit deze enquête blijkt echter niet in hoeverre wetenschappers zelf ongewenste beïnvloeding hebben ervaren.

In het rapport *Drijfveren van onderzoekers* (Rathenau Instituut, 2018a) is onderzoekers gevraagd naar de invloed van verschillende actoren op de keuze

⁶ Niet alle respondenten hebben alle vragen beantwoord. De vraag of men ongewenste beïnvloeding heeft ervaren is door ruim 1.800 mensen beantwoord. De vragen over vormen van beïnvloeding en over hoe vervolgens met de beïnvloeding werd omgegaan, zijn beide door ongeveer 400 mensen beantwoord.

van hun onderzoeksonderwerpen. Dit geeft een beeld van de ruimte die onderzoekers ervaren om hun onderzoeksonderwerpen te bepalen, maar er is geen onderscheid gemaakt naar geldstromen. Daarnaast kan, zoals eerder ook besproken, de betrokkenheid bij en beïnvloeding van het onderzoek, door actoren buiten de wetenschap, juist heel positief en wenselijk zijn. Onderzoekers aan universiteiten en hogescholen ervaren veel vrijheid om zelf hun onderwerp van onderzoek te bepalen. 67% van de onderzoekers aan universiteiten en 64% aan hogescholen geeft aan dat de ruimte hiervoor groot tot zeer groot is. Daar tegenover staat dat 13%, respectievelijk 12%, aangeeft dat de ruimte om het onderzoeksonderwerp zelf te bepalen klein tot zeer klein is. Deze onderzoekers geven aan dat vooral de organisatie waar ze werkzaam zijn en de subsidieorganisaties de meeste invloed hebben. Bij de hogescholen zien we dat de actor met de meeste invloed een niet-wetenschappelijke is: de professionals uit het werkveld (79% groot of zeer groot). Bij hogescholen spelen ook andere niet-wetenschappelijke actoren een rol bij het bepalen van de onderzoeksonderwerpen, zoals bedrijven en brancheorganisaties. Gezien de praktijkgerichte insteek van het onderzoek aan de hogescholen is dit niet verrassend. Bij universiteiten zijn deze partijen van minder belang. 23% van de onderzoekers aan universiteiten geeft aan dat de invloed van de rijksoverheid groot tot zeer groot is en bij bedrijven en brancheorganisaties is dit percentage 17% (Rathenau Instituut, 2018a).

2.4 Ongewenste beïnvloeding voorkomen

Er zijn in Nederland verschillende kaders, regelingen en gedragscodes om ongewenste beïnvloeding te voorkomen.

Allereerst is er voor wetenschappers de *Verklaring van wetenschappelijke onafhankelijkheid* van de KNAW. Hierin staat onder andere dat het onderzoek niet wordt toegespitst in de richting van een voor de opdrachtgever gewenste uitkomst en dat het onderzoek ongeacht de uitkomst gepubliceerd wordt. Uit de enquête van NRC Handelsblad uit 2018 onder ruim 2.000 wetenschappers blijkt dat 19% van de wetenschappers bij onderzoek in opdracht gebruik maakt van deze verklaring. 63% maakt er geen gebruik van en 18% geeft aan nooit betaald onderzoek te doen (NRC, 2018).⁷ 19% lijkt laag, maar mogelijk gebruikt een deel van de wetenschappers een ander soort contract (bijvoorbeeld van de universiteit) met dezelfde principes als in de *Verklaring van wetenschappelijke onafhankelijkheid*.

7 Er is in de NRC-enquête niet gevraagd naar de manier waarop deze verklaring wordt gebruikt.

Daarnaast zijn er diverse gedragscodes, waarin bijvoorbeeld principes en normen voor wetenschappers zijn opgenomen en zorgplichten voor wetenschappelijke instellingen om de integriteit van de wetenschap te borgen. Bekende zijn bijvoorbeeld de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* (2018) en de *European Code of Conduct for Research Integrity* van ALLEA. De KNAW concludeert dat de gedragscodes in combinatie met de juridische kaders (waaronder de *Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek*), de juiste kaders scheppen voor het waarborgen van de vrijheid van wetenschapsbeoefening in ons land (KNAW, 2018).

Ook in documenten van de overheid zijn passages opgenomen om ongewenste beïnvloeding te voorkomen. Zo is er de *Gedragscode Integriteit Rijk*, die sinds 2017 een passage heeft over betrokkenheid bij onafhankelijk onderzoek en (wetenschappelijke) integriteit. Daarnaast worden binnenkort de modelovereenkomsten voor beleidsgericht onderzoek van de Rijksoverheid aangepast, om aan te sluiten bij de hierboven genoemde *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* (2018).

Wetenschappers zijn gebonden aan gedragscodes, maar ook de financier heeft er uiteindelijk baat bij als het onderzoek betrouwbaar wordt uitgevoerd. Daarom is recent voorgesteld om ook een gedragscode voor financiers van onderzoek vast te stellen (van Wee, 2019). Zoals hierboven aangegeven heeft de Nederlandse overheid al een gedragscode, maar dit geldt nog niet voor alle andere financiers.

Naast deze meer 'harde' kaders, richtlijnen en gedragscodes, zijn ook 'zachte' maatregelen nodig. Zachte borging komt onder andere tot uitdrukking in gedrag, zoals het naleven van de kaders en gedragscodes. In paragraaf 3.1 gaan we hier verder op in. Verder is niet alleen de onderzoeker verantwoordelijk. De instellingen zijn dat ook. Zij moeten goede afwegingen maken over het derdegeldstroomonderzoek. De instelling zou daarvoor een strategische visie kunnen ontwikkelen over samenwerking met externe financiers, zodat op basis daarvan weloverwogen afwegingen gemaakt kunnen worden (Rathenau Instituut, 2018d, Rathenau Instituut 2019a). Daarmee wordt het (ook voor de buitenwereld) duidelijker en transparanter hoe keuzes gemaakt worden en geldstromen lopen. De verantwoordelijkheid om ongewenste beïnvloeding te voorkomen kent dus verschillende niveaus.

2.5 Vertrouwen in onderzoek in opdracht van derden onder druk

Naast de onafhankelijkheid van de wetenschap en de betrouwbaarheid van wetenschappelijke resultaten, kan ook het publieke vertrouwen in wetenschap onder druk komen te staan door ongewenste beïnvloeding.

Publiek vertrouwen in de wetenschap is belangrijk voor de impact die wetenschap kan hebben in de samenleving. Zonder dit vertrouwen kan de wetenschap niet bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke en economische uitdagingen. Wanneer resultaten uit de wetenschap worden vertrouwd, zullen maatschappelijke partijen en bedrijven ze meer benutten en toepassen. Op die manier kan de Nederlandse maatschappij meer baat hebben van wetenschappelijk onderzoek en innovatie.

Over het algemeen hebben Nederlandse burgers veel vertrouwen in de wetenschap. Van alle onderzochte instituties scoort de wetenschap gemiddeld het hoogst voor vertrouwen: een 7,1. Dat is hoger dan het vertrouwen in bijvoorbeeld de media, het parlement, de regering en de rechtspraak. Ook wetenschappelijke informatiebronnen over klimaatverandering en vaccinatie krijgen veel vertrouwen en de associaties die mensen hebben bij de wetenschap zijn bijna allemaal positief (Rathenau Instituut, 2018c).

Wel zien we dat dat vertrouwen verandert op het moment dat wetenschappers onderzoek doen in opdracht van overheden of bedrijven, zoals bij het derdegeldstroomonderzoek. Over het algemeen denkt het merendeel van de Nederlanders dat wetenschappers objectief en onafhankelijk werken (66%). 23% van de Nederlanders denkt dat wetenschappers onderzoek aanpassen om de antwoorden te krijgen die ze willen hebben. Wanneer wetenschappers werken in opdracht van overheden en bedrijven verandert dit. Het deel van de Nederlanders dat denkt dat wetenschappers onafhankelijk blijven bij opdrachtonderzoek voor de overheid, daalt naar 51% en bij opdrachtonderzoek voor bedrijven naar 42%. Daar tegenover staat dat 34% van de Nederlanders denkt dat wetenschappers hun onderzoek aanpassen om het resultaat te krijgen dat de overheid wil en denkt 42% dat wetenschappers het onderzoek aanpassen om resultaten te krijgen die het bedrijf wil. Het publieke vertrouwen in de wetenschap komt dus onder druk te staan wanneer wetenschappers opdrachtonderzoek doen voor overheden en bedrijven (Rathenau Instituut, 2018c). Voor het publiek vertrouwen in de wetenschap is het daarom van belang dat het onderzoek objectief en onafhankelijk wordt opgezet, uitgevoerd en gepubliceerd. Daarbij moet de samenwerking tussen wetenschappers en de opdrachtgevende overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties op

een verantwoorde manier worden vormgegeven. Het Rathenau Instituut doet op dit moment vervolgonderzoek naar hoe samenwerking tussen wetenschap en overheid er in de ogen van burgers uit moet zien om hun vertrouwen in het wetenschappelijke onderzoek te behouden.

3 Ongewenste beïnvloeding door verschillende partijen

In dit hoofdstuk gaan we nader in op de mogelijke beïnvloeding door de drie grootste partijen die onderzoek financieren via de derde geldstroom: overheid, internationale organisaties en bedrijven. Ook kijken we kort naar manieren buiten de derde geldstroom waarbij mogelijk sprake kan zijn van ongewenste beïnvloeding.

3.1 Beïnvloeding door de overheid

Zo'n 13% van de ondervraagde wetenschappers⁸ gaf aan ongewenste beïnvloeding te hebben ervaren vanuit de overheid (NRC, 2018). Het is niet met zekerheid te zeggen hoe vaak ongewenste beïnvloeding door de overheid per jaar voorkomt en of het toe- of afneemt. Ook is onbekend of dit vanuit een ander perspectief ook als ongewenst bestempeld zou worden.

Er wordt steeds meer gedaan om ongewenste beïnvloeding vanuit de overheid te voorkomen. Dit blijkt uit de aanpassingen in verschillende belangrijke documenten. Zo is in 2017 de *Gedragcode Integriteit Rijk* aangepast. Er is een passage opgenomen over betrokkenheid bij onafhankelijk onderzoek en (wetenschappelijke) integriteit (paragraaf 4.1.7). Hierin staan richtlijnen waar ambtenaren zich aan te houden hebben wanneer zij betrokken zijn bij onderzoek: als onderzoeker, als opdrachtgever, als expert die kennis of informatie deelt met onderzoekers, als lid van een begeleidingscommissie of als lid van een doelgroep waarop het onderzoek betrekking heeft (Rathenau Instituut, 2018b).

Daarnaast was er een mismatch tussen de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* (NGWI) en de standaardvoorwaarden voor onderzoekscontracten van de Rijksoverheid (de *Algemene Rijksvoorwaarden voor het verstrekken van opdrachten tot het verrichten van diensten*, ARVODI). De NGWI stelt dat wetenschappers hun onderzoek moeten publiceren ongeacht de resultaten, terwijl in de ARVODI staat dat alleen de opdrachtgever bevoegd is tot publicatie van het onderzoek. Naar aanleiding van berichtgeving hierover

⁸ Het betreft 13% van de wetenschappers die de enquêtevraag beantwoord heeft over ongewenste invloed.

in NRC heeft de minister van OCW aangegeven dit een zorgwekkend signaal te vinden, en heeft zij een commissie ingesteld om hierover te adviseren. Op 29 juni 2020 is een brief⁹ naar de Tweede Kamer gestuurd waarin de ARVODI getoetst is aan de nieuwe NGWI. Op basis van dit onderzoek zullen de modelovereenkomsten voor beleidsgericht onderzoek, behorende bij de ARVODI, binnenkort aangepast worden. Die aanpassingen gaan ook over het publicatierecht. Het is niet de bedoeling dat via het publicatierecht invloed uitgeoefend kan worden op de conclusies van een onderzoeker. Om dit te onderstrepen, zal in de modelovereenkomsten worden opgenomen dat een opdrachtgever publicatie niet kan ophouden omdat de onderzoeksresultaten hem niet bevallen. De minister geeft aan dat met deze aanpassing de druk omtrent het publiceren van beleidsonderzoek in opdracht van de Rijksoverheid verholpen zou moeten zijn.

Naar aanleiding van de discussie over de onafhankelijkheid van het WODC, heeft het Rathenau Instituut in *Met gepaste afstand* (2018) de manieren beschreven waarop bij de Rijkskennisinstellingen (RKI's) de onafhankelijkheid en (wetenschappelijke) integriteit zijn geregeld en gewaarborgd. De RKI's hebben gezien hun positionering tot de departementen veel ervaring met interne en externe druk op hun onderzoek. Het rapport stelt dat voor het borgen van de onafhankelijkheid en integriteit een combinatie van 'harde' en 'zachte' maatregelen noodzakelijk is. Deze maatregelen kunnen een bron van inspiratie zijn voor de universiteiten voor het omgaan met de overheid (en andere partijen) als opdrachtgever. Harde manieren van borging komen tot uitdrukking in positionering van de instelling, in de nabijheid of afstand tot een departement, in wettelijke bepalingen en in geformaliseerde institutionele arrangementen als gedragscodes, protocollen, adviesraden, interne en externe peerreviews, evaluatieregimes en escalatiepaden. Zachte borging komt tot uitdrukking in professioneel gedrag: handelen vanuit een specifieke rol, gedragscodes eerbiedigen, de bijbehorende verantwoordelijkheden nemen en elkaar aanspreken op rolvastheid. Spanningen en dilemma's bespreekbaar maken, bijvoorbeeld in trainingen, cursussen of periodiek moreel beraad, kan dit bevorderen.

⁹ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z12506&did=2020D26776

3.2 Beïnvloeding vanuit het buitenland

We zagen in hoofdstuk 1 dat zo'n 5% van de totale inkomsten van universiteiten afkomstig is van internationale organisaties. De bijdragen in deze categorie kunnen afkomstig zijn van het Europese kaderprogramma, buitenlandse bedrijven, buitenlandse nationale overheden, maar ook bijvoorbeeld van buitenlandse fondsen of buitenlandse nationale wetenschapsfinanciers. Het is dus een brede, veelomvattende categorie waarin de financiering vanuit verschillende soorten organisaties is samengevoegd. Op basis van DUO-data, jaarverslagen van instellingen en CBS-data, is niet te achterhalen welk deel van deze baten precies afkomstig is van elk van deze soorten organisaties.

Om meer te kunnen zeggen over de aard van de derdegeldstroomfinanciering uit het buitenland, hebben we in eerste instantie gekeken naar de universitaire jaarverslagen over 2017 en 2018. We kozen hiervoor de veertien onderzoeksuniversiteiten (inclusief de Open Universiteit), die een aanzienlijk groter deel derde geldstroom hebben dan de theologische en levensbeschouwelijke universiteiten. In de meeste jaarverslagen wordt alleen een uitsplitsing gemaakt zoals in hoofdstuk 1 beschreven, waarbij de post *baten uit internationale organisaties* niet verder wordt uitgesplitst. Er zijn een paar uitzonderingen. In de jaarverslagen 2017 en 2018 van zowel de Rijksuniversiteit Groningen als de Vrije Universiteit Amsterdam wordt aangegeven dat de post *baten van internationale organisaties* afkomstig is van de Europese Unie. De Universiteit Maastricht geeft in haar jaarverslag 2018 aan dat van de ruim 21 miljoen euro aan *baten van internationale organisaties*, 3,2 miljoen afkomstig is van ERC-grants¹⁰ (15%), en 16 miljoen (76%) van een ander deel van het EU-kaderprogramma. De overige 1,8 miljoen euro (9%) komt uit overige bronnen. In het jaarverslag 2017 van de Universiteit Maastricht was 3% van de baten van internationale organisaties *niet* afkomstig uit het EU-kaderprogramma (inclusief ERC). Tot slot geeft de TU Delft in haar jaarverslag 2017 aan dat de laatste jaren steeds meer buitenlandse bedrijven betrokken zijn bij het onderzoek, en dat ruim 40% van het contractonderzoek afkomstig is uit het buitenland.

Op basis van de universitaire jaarverslagen, komt het beeld naar voren dat een groot deel van de financiering vanuit internationale organisaties uit het Europese kaderprogramma komt. Om dit nader te bekijken hebben we in tabel 3 universitaire derdegeldstroominkomsten van internationale organisaties naast de toekenningen uit het Europese kaderprogramma gezet. Het is niet mogelijk om de toekenning aan universiteiten uit het kaderprogramma een op een te vergelijken met de baten van internationale organisaties in hun jaarverslag. De

10 European Research Council

reden hiervoor is dat de informatie uit het Europese kaderprogramma altijd gaat over de toekenning van een bepaalde beurs, en dat de daaraan gekoppelde inkomsten vaak verdeeld zijn over meerdere jaren, en dus ook terugkomen in meerdere universitaire jaarverslagen. Het is niet ongebruikelijk dat in een bepaald jaar toegekende middelen uit het kaderprogramma, pas in de daarop volgende jaren worden opgenomen in de universitaire jaarrekeningen. Onderstaande tabel geeft dus slechts een globaal beeld en de cijfers zijn niet per jaar vergelijkbaar. Desondanks kunnen we hieruit wel afleiden dat het merendeel van de derde geldstroom die universiteiten ontvangen van internationale organisaties, afkomstig is van het Europees kaderprogramma Horizon 2020.

Tabel 3 Projectsubsidies van internationale organisaties en toekenningen uit het Europese kaderprogramma voor 14 onderzoeksuniversiteiten

Jaar	Baten projectsubsidies van internationale organisaties (miljoen euro's)	Toekenningen Europese kaderprogramma (miljoen euro's)
2014	293,5	253,6
2015	323,9	316,1
2016	319,3	274,4
2017	343,6	277,9
2018	366,8	331,3

Bron: DUO en jaarverslagen Universiteit Maastricht en Dashboard H2020, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: Omdat in de DUO-data in 2015 en 2016 geen bedragen zijn opgenomen van de Universiteit Maastricht voor de baten vanuit internationale organisaties, zijn daarvoor de bedragen uit de jaarverslagen overgenomen. De data over de toekenningen in het Europese kaderprogramma betreffen de 'H2020 Net EU Contribution' waarbij het jaar de deadline van de oproep aangeeft.

Uit de NRC-enquête blijkt dat zo'n 5% van de ondervraagde onderzoekers aangeeft ongewenste invloed vanuit subsidieorganisaties te hebben ervaren (NRC, 2018). De definitie van subsidieorganisaties in deze enquête was breed: zowel nationale als internationale organisaties vielen hieronder. Hoewel dus niet te zeggen is hoe vaak ongewenste beïnvloeding ervaren is vanuit het Europese kaderprogramma, is duidelijk dat wetenschappers wel eens ongewenste beïnvloeding vanuit subsidieorganisaties ervaren.

Bij Europese subsidieprojecten kan beïnvloeding komen vanuit de subsidieorganisatie, maar ook vanuit de partijen waarmee in het project wordt samengewerkt. Zo wordt samenwerking met bedrijven steeds vaker gevraagd in Europese subsidieprojecten. In paragraaf 3.4 gaan we hier nader op in.

Hoewel het grootste deel van de internationale middelen uit het Europese kaderprogramma lijkt te komen, is het mogelijk dat ook een deel vanuit andere internationale organisaties komt. Dit is van belang om te noemen, omdat de (geo)politieke beïnvloeding vanuit het buitenland steeds meer aandacht krijgt (Rathenau Instituut, 2019a; Rathenau Instituut, 2020). Met name beïnvloeding vanuit China is in de actualiteit, maar de werkzame mechanismes kunnen ook voor andere landen gelden. Een recent rapport van het instituut Clingendael laat zien dat vrijwel alle onderzoekers die samenwerken met Chinese partners aan enige mate van zelfcensuur doen. Onderzoekers vermijden gevoelige onderwerpen en termen in hun publicaties en onderzoeken, of proberen gevoelige onderzoeken onder de radar te houden. Dit gaat in tegen de Nederlandse normen omtrent academische vrijheid en wetenschappelijke integriteit, maar gebeurt op grote schaal (Rathenau Instituut, 2019a; d'Hooghe en Dekker, 2020). Overigens is er nog geen representatief onderzoek gedaan naar de omvang van zelfcensuur onder Nederlandse wetenschappers in het algemeen.

3.3 Beïnvloeding door bedrijven

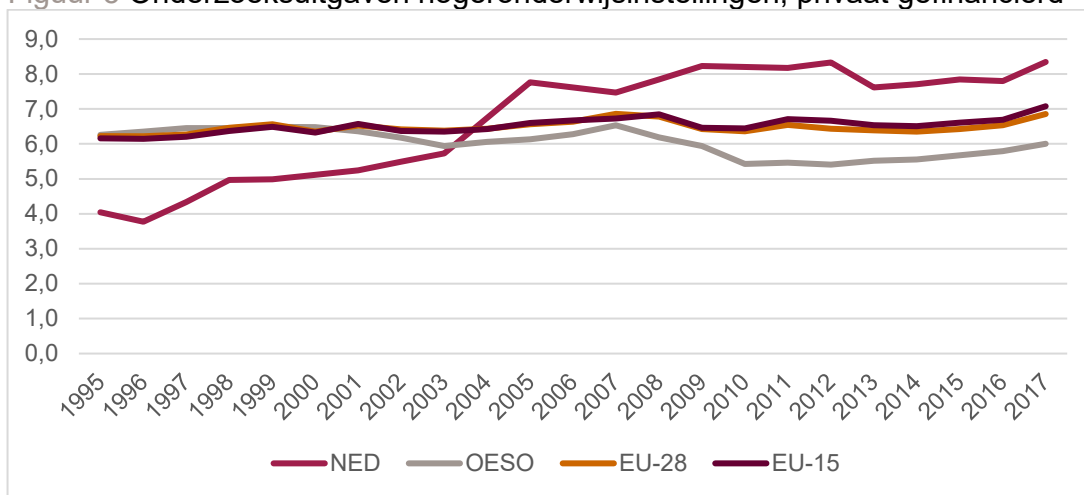
Zo'n 12% van de ondervraagde wetenschappers gaf aan ongewenste beïnvloeding te hebben ervaren vanuit bedrijven (NRC, 2018). Het is niet te zeggen hoe vaak ongewenste beïnvloeding door bedrijven jaarlijks voorkomt en of het toe- of afneemt, en of dit met een ander perspectief ook als ongewenst bestempeld zou worden.

In Nederland wordt een relatief groot deel van de onderzoeksuitgaven van hogeronderwijsinstellingen door bedrijven gefinancierd. In figuur 5 is de ontwikkeling hiervan te zien voor Nederland en voor de gemiddelden van de EU-15, EU-28 en OESO over de periode 1995-2017.¹¹ Sinds 2005 zit de private onderzoekfinanciering bij hogeronderwijsinstellingen in Nederland boven de gemiddelden van de EU-15, EU-28 en OESO. Mogelijk is dit mede dankzij de decennialange stimulering van publiek-private samenwerkingen in Nederland.

¹¹ De Nederlandse percentages zijn niet vergelijkbaar met het percentage van de baten dat afkomstig is van bedrijven, zoals we in paragraaf 1.3 gebruikten. De percentages in figuur 5 betreffen namelijk niet het percentage dat door bedrijven is gefinancierd van de totale baten van de instellingen (zoals in paragraaf 1.3), maar het percentage van de onderzoeksuitgaven dat privaat gefinancierd is.

Publiek-private samenwerking kwam in Nederland op in de jaren 80 van de vorige eeuw, en wordt sindsdien op allerlei manieren vormgegeven en ingevuld. Nederland stimuleert sinds die tijd publiek-private samenwerkingen en maakt daarmee gebruik van verschillende instrumenten. Zo waren er in de jaren 80 van de vorige eeuw de Innovatiegerichte Onderzoeksprogramma's (IOP's) en in de jaren 90 de technologische topinstituten (TTI's). Aan het begin van de jaren 00 kwamen de Nationale Regieorganen en de Innovatieprogramma's op, gevolgd in de jaren 10 door de Topsectoren en de PPS-toeslag (Rathenau Instituut, 2018d).

Figuur 5 Onderzoeksuitgaven hogeronderwijsinstellingen, privaat gefinancierd

Bron: OESO/MSTI, bewerking Rathenau Instituut.

Notities: De Nederlandse waarden voor de jaren 2000, 2002, 2004, 2006, 2008 en 2010 zijn gemiddelden van de twee omliggende jaren. Gemiddelden van de OESO, EU-15 en EU-28 betreffen schattingen. In de Nederlandse data is een trendbreuk in 1999. Daar zijn verschillende redenen voor. In dat jaar kwamen o.a. alle promovendi (van researchinstellingen) in dienst van universiteiten en werd voor het eerst de R&D van hbo's meegenomen.

Er zijn enkele landen waar de privaat gefinancierde onderzoeksuitgaven in het hoger onderwijs, hoger zijn dan in Nederland. In 2017 (het laatst beschikbare jaar) werd 8,3% van de onderzoeksuitgaven van Nederlandse hogeronderwijsinstellingen privaat gefinancierd. In bijvoorbeeld Zwitserland, België en Korea ligt dit percentage hoger, op respectievelijk 9,7%, 11,7% en 13,7%.

In eerder onderzoek hebben we wetenschappers gevraagd in hoeverre bedrijven invloed hebben op de keuze van hun onderzoeksonderwerp. 62% van de universitaire wetenschappers geeft aan dat die invloed (zeer) klein is. Daar tegenover zegt 17% dat die invloed (zeer) groot is (Rathenau Instituut, 2018a). In hoeverre daarbij sprake is van gewenste of ongewenste beïnvloeding door bedrijven, is niet te zeggen.

Uit de literatuur wordt wel duidelijk dat de belangen van wetenschappers en bedrijven niet altijd overeenkomen. Maatschappelijke en commerciële belangen liggen immers niet altijd in elkaars verlengde (Rathenau Instituut, 2018d; Rathenau Instituut, 2020; Corporate Europe Observatory, 2020a; Corporate Europe Observatory, 2020b). Voor bedrijven is het bijvoorbeeld belangrijk dat bepaalde kennis (tijdelijk) geheim gehouden wordt om patenten te kunnen aanvragen, terwijl wetenschappers nieuwe resultaten vaak zo snel mogelijk willen publiceren. Een ander voorbeeld is een bedrijf dat in een langdurige samenwerking de onderzoeksfocus wil verschuiven naar onderzoeksvragen die vanuit academisch perspectief minder interessant zijn (Rathenau Instituut, 2018d). Het is dus zaak om goed oog te blijven houden voor de verschillen in belangen en de problemen die daardoor kunnen ontstaan.

3.4 Mogelijke vormen van beïnvloeding door bedrijven buiten de derde geldstroom

Naast het opdrachtonderzoek waarbij bedrijven universiteiten betalen voor onderzoek, werken onderzoekers ook in andere vormen samen met bedrijven. In deze paragraaf beschrijven we een aantal voorbeelden: publiek-private samenwerking, strategische partnerschappen en bijzonder hoogleraren.

Publiek-private samenwerking (PPS) in wetenschappelijk onderzoek komt sinds de jaren 80 van de vorige eeuw op. Het wordt sindsdien op verschillende manieren vormgegeven en ingevuld. Kenmerkende elementen van een PPS zijn de gezamenlijke besluitvorming en de gezamenlijke investering in het onderzoek door publieke en private partijen. Vanuit bedrijfsperspectief is PPS-onderzoek een tussenvorm van onderzoek in eigen huis en uitbesteding aan derden via contractonderzoek. Vanuit het perspectief van universiteiten is PPS-onderzoek een tussenvorm van onderzoek dat uitsluitend met publieke middelen is gefinancierd en contractonderzoek dat volledig door bedrijven wordt betaald (KNAW, 2005; Rathenau Instituut, 2018d).

Een belangrijk voorbeeld hiervan is de samenwerking in onderzoeksprojecten van NWO en van het Europese kaderprogramma. Hierbij kunnen bedrijven een deel van het onderzoek financieren, maar dit hoeft niet zo te zijn. Zowel vanuit NWO (tweede geldstroom) als vanuit het Europese kaderprogramma (H2020, derde geldstroom), wordt regelmatig expliciet gevraagd om een samenwerking met het bedrijfsleven (bijvoorbeeld in de vorm van een onderzoeksconsortium). Samenwerking met bedrijven (PPS) wordt steeds vaker gevraagd en wenselijk bevonden, om ervoor te zorgen dat de wetenschap meer relevante resultaten en innovaties oplevert die hun toepassing vinden in de praktijk.

Sommige wetenschappers vinden dit zorgelijk, omdat bedrijven zo steeds meer (ongewenste) invloed kunnen krijgen bij het opstellen van de onderzoeksvraag of het -onderwerp (NRC, 2018). Een voorbeeld in de farmaceutische industrie laat zien, dat een partnerschap van bedrijven er in de jaren 2008-2020 toe leidde dat een bedrag van 2,6 miljard euro aan onderzoeksfinanciering vanuit de EU zo geïnvesteerd werd dat het gunstig was voor de farmaceutische industrie, maar dat er te weinig middelen gingen naar terreinen die de publieke financiering juist hard nodig hadden, zoals de bestrijding van aan armoede gerelateerde ziektes en de preventie van epidemieën (Corporate Europe Observatory, 2020a).

Door de vereiste om samen te werken met bedrijven, kan de tweede geldstroom steeds meer gaan lijken op de derde geldstroom. Om iets meer te kunnen zeggen over het aandeel van de NWO- en H2020-middelen dat aan PPS-projecten besteed wordt, hebben we voor beide een inschatting gemaakt. In de NWO-bijdrage aan de topsectoren 2018-2019¹² wordt aangegeven dat voor 2018 en 2019 zo'n 272 miljoen euro aan PPS besteed zal worden. Hierin zit ook een post voor de bijdrage van NWO-instituten van 24 miljoen euro. Als we deze post eraf halen, besteedt NWO zo'n 124 miljoen euro per jaar aan PPS-programma's en *calls* (exclusief uitvoeringskosten). In het jaarverslag 2018 van NWO is te lezen dat NWO 777 miljoen euro aan subsidies verstrekt heeft in 2018. Door de geplande PPS-middelen te delen door de totale verstrekte subsidies krijgen we een grove inschatting van het aandeel PPS-projecten. Dit komt uit op ongeveer 16%.¹³

Ook bij de onderzoekfinanciering vanuit de EU speelt PPS een belangrijke rol. Voor Horizon 2020 kijken we naar het aantal projecten waarbij hogeronderwijsinstellingen samenwerken met bedrijven, ten opzichte van het totaal aantal projecten.¹⁴ In totaal zijn er 29.640 projecten. Bij 6.473 daarvan zijn er zowel bedrijven als hogeronderwijsinstellingen die in het project participeren. Dat betekent dat bij zo'n 22% van de H2020-projecten sprake is van publiek-private samenwerking.

Daarbij komt dat bedrijven steeds strategischer worden in hun samenwerking met universiteiten. In het rapport *Bedrijf zoekt universiteit* (Rathenau Instituut, 2018d) worden voorbeelden gegeven in Nederland en het buitenland waarbij publieke en private partners nauw en langdurig samenwerken aan grootschalige

¹² <https://www.nwo.nl/beleid/topsectoren/werkprogramma+2018-2019>

¹³ Bron NWO jaarverslag, NWO-bijdrage aan topsectoren, berekening door NWO. Naar schatting is de foutmarge van dit percentage zo'n één tot twee procentpunt

¹⁴ We kijken daarvoor in Cordis d.d. 29 juni 2020.

onderzoeksprogramma's. Deze strategische partnerships gaan vaak verder en dieper dan de gebruikelijke publiek-private samenwerking in losse onderzoeksprojecten of in brede onderzoeksconsortia. Een verschil met andere vormen van PPS is dat de samenwerking zich niet beperkt tot het niveau van de onderzoekers, maar dat er ook betrokkenheid is in de besluitvorming op strategisch niveau, van de bestuurders en managers. Hierbij komen ook nieuwe verantwoordelijkheden en nieuwe overwegingen en afwegingen aan de orde voor de betrokken partijen. Bijvoorbeeld over wie hoeveel invloed kan hebben op onderzoeksagenda's, en over wie op welke manier toegang kan krijgen tot onderzoekers en (tussentijdse) onderzoeksresultaten. Hoe kan een strategisch partnership tegelijkertijd academische en commerciële belangen dienen? Wat betekenen strategische partnerships voor de rol van universiteiten in de samenleving (Rathenau Instituut, 2018d)?

Een andere wijze buiten de derde geldstroom waarop bedrijven mogelijk invloed kunnen uitoefenen op het wetenschappelijk onderzoek, is via het financieren van een bijzondere leerstoel. Een bijzondere leerstoel heeft als doel om wetenschap en maatschappij te verbinden en vult het bestaande onderwijsprogramma aan, bijvoorbeeld op een maatschappelijk terrein of om een specifiek vakgebied te ontwikkelen. De bijzondere leerstoel wordt niet uit het universitaire onderwijsbudget betaald maar uit speciale fondsen, stichtingen of bedrijven. Een aanstelling van een bijzonder hoogleraar is tijdelijk (meestal voor vijf jaar) en voor een of twee dagen in de week, waarbij de persoon het hoogleraarschap als een nevenfunctie vervult.¹⁵

De zorgen over bijzonder hoogleraren gefinancierd door bedrijven, gaan veelal over de onafhankelijkheid van hun onderzoek. Ook zijn er mogelijkheden voor een bijzonder hoogleraar om het onderwijs te beïnvloeden (Boot, et al., 2012). Het aantal bijzonder hoogleraren in Nederland is sinds 2013 eerst iets gegroeid, en vervolgens afgenomen. In 2013 waren er 1.259 bijzonder hoogleraren en in 2019 1.198.¹⁶ Dit is ruim een kwart van het totaal aantal hoogleraren (gewone en bijzonder hoogleraren gecombineerd). Hoeveel van deze bijzonder hoogleraren gefinancierd worden vanuit bedrijven is niet bekend. Ook is het niet bekend of, en zo ja in hoeverre, er sprake is van ongewenste beïnvloeding.

¹⁵ <https://profs.library.uu.nl/index.php/info/chairs#BL>

¹⁶ Bron NARCIS, peildatum 31 december 2013 en 2019, bewerking Rathenau Instituut

4 Conclusies

De derde geldstroom en andere geldstromen

De derde geldstroom aan de universiteiten bestaat uit een combinatie van contractonderzoek in opdracht van verschillende partijen in de private en publieke sector, en projectsubsidies van de Europese Commissie. De derde geldstroom verschilt van de lumpsumfinanciering van de rijksoverheid en de collegegelden (eerste geldstroom), omdat de universiteiten als ontvangende instellingen beperkter zijn in hun autonomie over de besteding ervan. De tweede geldstroom omvat alleen financiering van de rijksoverheid in de vorm van projectsubsidies, waarvoor onderzoekers subsidieaanvragen indienen in competitie met andere onderzoekers.

Het belang van de derde geldstroom voor universiteiten is toegenomen

De derde geldstroom is sinds 2008 belangrijker geworden voor de universiteiten. In nominale bedragen is de derde geldstroom tussen 2008 en 2015 sterker toegenomen dan de totale inkomsten van de universiteiten. Daardoor is het aandeel van de derde geldstroom in de totale financiering, en in de financiering besteed aan onderzoek, gestegen: van 14,3% naar 16,2% in 2018. Sinds 2015 is het aandeel van de derde geldstroom iets gedaald, door een stabilisatie van de derde geldstroom en een verdere stijging van de totale financiering. In 2018 zijn de internationale organisaties de belangrijkste financiers van de derde geldstroom, gevolgd door bedrijven en nationale overheden en overige non-profitorganisaties. De toename sinds 2008 in het aandeel derdegeldstroomfinanciering komt vooral door de groei vanuit internationale organisaties. Binnen de derde geldstroom stegen ook de financiering uit onderzoeksopdrachten van bedrijven en van de overheid meer dan de totale derde geldstroom. Dat gold niet voor de opdrachten van private non-profitorganisaties.

Grote verschillen tussen universiteiten en wetenschapsgebieden

Het percentage derde geldstroom verschilt sterk per universiteit en wetenschapsgebied. Bij de grote universiteiten varieert het percentage derde geldstroom ten opzichte van de totale inkomsten tussen 22% (TU Eindhoven) en 5% (Universiteit van Tilburg). De derde geldstroom is in aandeel het grootst bij de wetenschapsgebieden natuur, techniek, gezondheid en landbouw. De omvang van de derde geldstroom voor het praktijkgericht onderzoek aan de hogescholen is zeer beperkt in vergelijking met de derde geldstroom voor het onderzoek aan de universiteiten.

Derde geldstroom kan leiden tot gewenste en ongewenste beïnvloeding

De derde geldstroom biedt de mogelijkheid om wetenschappelijk onderzoek goed aan te laten sluiten bij maatschappelijke uitdagingen en innovatie te stimuleren. Beïnvloeding is dus niet per definitie slecht en kan juist wenselijk zijn voor de maatschappelijke relevantie en toepassing van wetenschappelijk onderzoek. Daarbij is het enerzijds belangrijk dat het onderzoek de vraag van de opdrachtgever beantwoordt, en daarvoor kan het nodig zijn dat opdrachtgevers en wetenschappers in nauw contact staan. Anderzijds is afstand van de opdrachtgever tot het onderzoek van belang omwille van de betrouwbaarheid en onafhankelijkheid van het onderzoek. Daarbij komt dat de grens tussen gewenste en ongewenste beïnvloeding niet altijd even scherp te trekken is, omdat verschillende partijen andere wereldbeelden hebben.

Over de omvang van ongewenste beïnvloeding bestaan alleen indicaties

Ongewenste beïnvloeding kent vele vormen. In elke stap van de onderzoekscyclus is er een risico op ongewenste beïnvloeding. 26% van de wetenschappers geeft aan wel eens ongewenste invloed van een opdracht- of subsidiegever te hebben ervaren. Deze ongewenste invloed kwam het vaakst vanuit de overheid (51%) en het bedrijfsleven (47%), gevolgd door subsidieorganisaties, zoals NWO en de EU (21%) en maatschappelijke organisaties (19%). Deze cijfers geven een globaal beeld. Er zijn geen cijfers bekend over hoe vaak ongewenste beïnvloeding per jaar voorkomt en of dit met een ander perspectief ook als ongewenst bestempeld zou worden.

Er zijn mogelijkheden om ongewenste beïnvloeding te voorkomen

Er zijn in Nederland verschillende kaders, regelingen en gedragscodes om ongewenste beïnvloeding te voorkomen. Niet alleen de onderzoeker is verantwoordelijk om ongewenste beïnvloeding te voorkomen. Ook instellingen zijn verantwoordelijk en moeten goede afwegingen maken over het derdegeldstroomonderzoek. Instellingen zouden daarvoor een strategische visie kunnen ontwikkelen over samenwerking met externe partijen, zodat op basis daarvan weloverwogen afwegingen gemaakt kunnen worden en duidelijk en transparant is hoe keuzes gemaakt worden. Daarnaast gaan er stemmen op om voor alle financiers van onderzoek een gedragscode op te stellen. Naast deze 'harde' maatregelen is het ook belangrijk aandacht te hebben voor 'zachte' borging die tot uitdrukking komt in het gedrag. Een overzicht van de 'harde' en 'zachte' maatregelen die rijkskennisinstellingen gebruiken om onafhankelijkheid en (wetenschappelijke) integriteit te regelen en waarborgen, kunnen een interessante inspiratiebron zijn voor de universiteiten voor het omgaan met de overheid (en andere partijen) als opdrachtgever.

Ongewenste beïnvloeding vanuit de overheid

Zo'n 13% van bevraagde wetenschappers aan universiteiten geeft aan weleens ongewenste invloed te hebben ervaren vanuit de overheid. Het is niet te zeggen hoe vaak ongewenste beïnvloeding door de overheid per jaar voorkomt, of het toe- of afneemt en of dit met een ander perspectief ook als ongewenst bestempeld zou worden. Wel wordt er steeds meer gedaan om ongewenste beïnvloeding vanuit de overheid te voorkomen. Dit blijkt uit de aanpassingen in verschillende belangrijke documenten, zoals de *Gedragscode Integriteit Rijk* en de standaardvoorwaarden voor onderzoekscontracten van de Rijksoverheid.

Ongewenste beïnvloeding door internationale organisaties

Het grootste deel van de derde geldstroom afkomstig van internationale organisaties komt uit de Europese kaderprogramma's. Zo'n 5% van de bevraagde wetenschappers aan universiteiten geeft aan wel eens ongewenste beïnvloeding te hebben ervaren vanuit een subsidieorganisatie. Het is niet duidelijk of, en zo ja hoe vaak, het Europese kaderprogramma hierbij genoemd is. Duidelijk is wel dat sommige wetenschappers wel eens ongewenste beïnvloeding vanuit subsidieorganisaties ervaren hebben. Bij Europese subsidieprojecten kan beïnvloeding komen vanuit de subsidieorganisatie zelf, maar ook vanuit partijen waarmee samengewerkt wordt in het project. Zo wordt in Europese subsidieprojecten steeds vaker gevraagd om samenwerking met bedrijven. Verder is het van belang te noemen dat mogelijk een deel van de financiering van internationale organisaties vanuit andere partijen dan het Europese kaderprogramma komt, omdat de (geo)politieke beïnvloeding vanuit het buitenland steeds meer aandacht krijgt.

Ongewenste beïnvloeding door bedrijven

Zo'n 12% van de wetenschappers aan universiteiten geeft aan wel eens ongewenste beïnvloeding vanuit bedrijven te hebben ervaren. Het is niet te zeggen hoe vaak per jaar ongewenste beïnvloeding door bedrijven voorkomt, of het toe- of afneemt, en of dit met een ander perspectief ook als ongewenst bestempeld zou worden. Internationaal vergeleken wordt een relatief groot deel van de onderzoeksuitgaven van hogeronderwijsinstellingen in Nederland privaat gefinancierd. Mogelijk is dit mede te danken aan de decennialange stimulering van publiek-private samenwerkingen in Nederland. De belangen van wetenschappers en bedrijven komen lang niet altijd overeen. Het is daarom van belang goed oog te houden op de verschillen in belangen en welke problemen dit mogelijk kan veroorzaken.

Andere mogelijke vormen van beïnvloeding door bedrijven

Naast de financiering van onderzoeksopdrachten via de derde geldstroom zijn er nog andere manieren waarop bedrijven (en private non-profitorganisaties)

nauwer betrokken kunnen zijn en invloed kunnen hebben op wetenschappelijk onderzoek. Voorbeelden hiervan zijn publiek-private samenwerking (PPS), strategische partnerschappen, en de financiering van bijzondere leerstoelen. PPS wordt vooral bij de projectsubsidies van NWO (tweede geldstroom) en de Europese Commissie (derde geldstroom) in toenemende mate gevraagd. Een specifieke vorm van PPS zijn de strategische partnerschappen waarin publieke en private partners langdurig samenwerken aan grootschalige onderzoeksprogramma's. Als laatste noemen we de bijzonder hoogleraren die gefinancierd worden door bedrijven. Er bestaan daarbij zorgen over de beïnvloeding van het onderwijs en de onafhankelijkheid van het onderzoek.

5 Literatuurlijst

Boot, A.W.A. & van de Ven, J. (2012). Universiteit en onderzoek: dilemma's en integriteitsvraagstukken. *MAB*, 86, 263-271.

CPB (2016). Kansrijk wetenschapsbeleid. Den Haag: Centraal Planbureau.

Corporate Europe Observatory (2020a). More private than public: the ways Big Pharma dominates the Innovative Medicines Initiative.

Corporate Europe Observatory (2020b). Research & destroy: the factories of the industrial bioeconomy threaten the climate and biodiversity.

d'Hooghe & Dekker (2020). China's invloed op onderwijs in Nederland: een verkenning. Den Haag: Clingendael.

Ernst & Young (2014). Uitkomsten feitenonderzoek matchingbehoefte op (Europese) onderzoekssubsidies. Den Haag: Ernst & Young Accountants LLP.

KNAW (2005). Wetenschap op bestelling. Over de omgang tussen wetenschappelijk onderzoekers en hun opdrachtgevers. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

KNAW (2018). Vrijheid van wetenschapsbeoefening in Nederland. KNAW-briefadvies naar aanleiding van de motie Straus-Duisenberg nr. 120 (34550-VIII). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

NRC (2018). Enquête Ongewenste inmenging in wetenschappelijk onderzoek.

Palm, I., J. van Dijk en E. Flentge (2016). De wetenschapper aan het woord, ontketen het onderzoek. SP.

Rathenau Instituut (2016). Chinese borden. Financiële stromen en prioriteringsbeleid in het Nederlandse universitaire onderzoek. Den Haag (auteurs: Koier, E., B. van der Meulen, E. Horlings en R. Belder).

- Rathenau Instituut (2018a). Drijfveren van onderzoekers. Goed onderzoek staat nog steeds voorop. Den Haag (auteurs: Koens, L. R. Hofman en J. de Jonge).
- Rathenau Instituut (2018b). Met gepaste afstand – Onafhankelijkheid en integriteit bij onderzoek door rijkskennisinstellingen. Den Haag (auteurs: Diercks, G., P. Faasse, B. van der Meulen en P. Diedereren).
- Rathenau Instituut (2018c). Vertrouwen in de wetenschap – Monitor 2018. Den Haag (auteurs: Broek-Honingh van den, N. en J. de Jonge).
- Rathenau Instituut (2018d). Bedrijf zoekt universiteit – De opkomst van strategische publiek-private partnerships in onderzoek. Den Haag (auteurs: Tjong Tjin Tai, S.Y., J. van den Broek, T. Maas, T. Rep en J. Deuten).
- Rathenau Instituut (2019a). Kennis in het vizier – De gevolgen van de digitale wapenwedloop voor de publieke kennisinfrastructuur. Den Haag (auteurs: Diercks, G., J. Deuten en P. Diedereren).
- Rathenau Instituut (2019b). Factsheet 'Het onderzoek aan universiteiten en umc's'. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Rathenau Instituut (2020). Sturen op samenwerking in kennisecosystemen. Bericht aan het parlement. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Turnhout (2017). Integere relaties: wetenschappelijke integriteit en de verhouding tussen wetenschap en samenleving. *Beleid en Maatschappij* (44) 1, 58-66.
- Van Wee, B. (2019) The Need for a Code of Conduct for Research Funders. *Sci Eng Ethics* 25, 1657–1660.

Bijlage 1: Motie-Westerveld c.s.

31 288

Hoger Onderwijs-, Onderzoek- en Wetenschapsbeleid

Nr. 805

MOTIE VAN HET LID WESTERVELD C.S.

Voorgesteld 28 januari 2020

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de derde geldstroom een steeds groter aandeel heeft in het totaalbudget van universiteiten;

constaterende dat de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen eerder waarschuwde dat externe financiering voor onderzoeksprojecten tot «onwenselijke beïnvloeding» kan leiden;

overwegende dat er geen actueel overkoepelend onderzoek is gedaan naar de effecten van de derde geldstroom op wetenschappelijke onderzoeken en uitkomsten;

verzoekt de regering, onafhankelijk onderzoek te laten verrichten naar de beïnvloeding de derde geldstroom op wetenschappelijk onderzoek én een historisch overzicht betreffende de omvang van de derde geldstroom op te stellen, en vervolgens de resultaten van dit onderzoek voor 1 januari 2021 met de Kamer te delen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Westerveld

Van den Berge

Van den Hul

Bijlage 2: Opdrachtbrief

Rathenau Instituut

Datum 8 juli 2020

Betreft: Onderzoek naar 3e geldstroom

Geachte mevrouw Peters, beste Melanie,

Via deze brief wil ik bevestigen dat wij ons graag laten ondersteunen door het Rathenau Instituut bij de uitvoering van de motie-Westerveld waarin verzocht wordt om 'onafhankelijk onderzoek naar de beïnvloeding de derde geldstroom op wetenschappelijk onderzoek én een historisch overzicht betreffende de omvang van de derde geldstroom op te stellen.' (Kamerstuk 31288, 805)

Het gaat hierbij om het in kaart brengen van de historische ontwikkeling van de derde geldstroom (per bron) op basis van de hierover beschikbare cijfers. Wij verzoeken jullie om hier op dit moment géén extra uitvraag naar te doen bij universiteiten, maar wél de beschikbare DUO-data zo veel mogelijk aan te vullen met informatie uit (universitaire) jaarverslagen en andere relevante gegevens, zoals bijvoorbeeld RVO-informatie over geldstromen uit de EU.

Verder gaat het ook om een synthese van inzichten uit jullie bestaande onderzoeken, zover mogelijk aangevuld met nader literatuuronderzoek, om zo een beeld te krijgen van de (mogelijke) beïnvloeding van de derde geldstroom op wetenschappelijk onderzoek. Wij vragen jullie vooralsnog níet om deze informatie aan te vullen met interviews bij Nederlandse kennisinstellingen.

Zoals besproken bouwen bovenstaande activiteiten voort op eerdere en lopende activiteiten van het Rathenau Instituut en kunnen deze binnen het huidige budget worden uitgevoerd. Wij hebben afgesproken dat voor de zomervakantie in ieder geval een conceptrapport zal worden opgeleverd. Na oplevering van het eindrapport zullen wij besluiten of aanvullend onderzoek (alsnog) wenselijk is en welke partij zal worden gevraagd dat eventuele aanvullende onderzoek te doen.

Met vriendelijke groet,
de directeur Onderzoek en Wetenschapsbeleid,

Dr. E.M. van der Wenden

Bijlage 3: Methode literatuuronderzoek

Voor het literatuuroverzicht hebben we de relevante rapporten van het Rathenau Instituut als uitgangspunt genomen. Op basis van de hierin beschikbare informatie en de literatuurlijsten van deze rapporten is verder gezocht. Hierbij is ook nadrukkelijk gekeken naar literatuur van andere relevante partijen, zoals de KNAW en het CPB.

Daarnaast is ook via Google Scholar gezocht naar relevante literatuur. Hierbij is zowel naar Nederlandstalige als Engelstalige literatuur gekeken, en is gebruik gemaakt van onder andere de volgende zoektermen:

- 'derde geldstroom' en beïnvloeding;
- projectfinanciering en beïnvloeding;
- 'project funding' and influence.

In de internationale literatuur zijn voornamelijk casestudies gevonden over individuele onderzoeksvelden (zoals onderzoek naar verslaving). Gegeven de focus op het gehele Nederlandse wetenschappelijke veld, is in de literatuurselectie gekeken naar onderzoeken die representatief zijn voor het bredere wetenschappelijke veld en zijn er geen casestudies opgenomen.

© Rathenau Instituut 2020

Verveelvoudigen en/of openbaarmaking van (delen van) dit werk voor creatieve, persoonlijke of educatieve doeleinden is toegestaan, mits kopieën niet gemaakt of gebruikt worden voor commerciële doeleinden en onder voorwaarde dat de kopieën de volledige bovenstaande referentie bevatten. In alle andere gevallen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Open Access

Het Rathenau Instituut heeft een Open Access beleid. Rapporten, achtergrondstudies, wetenschappelijke artikelen, software worden vrij beschikbaar gepubliceerd. Onderzoeksgegevens komen beschikbaar met inachtneming van wettelijke bepalingen en ethische normen voor onderzoek over rechten van derden, privacy, en auteursrecht.

Contactgegevens

Anna van Saksenlaan 51
Postbus 95366
2509 CJ Den Haag
070-342 15 42
info@rathenau.nl
www.rathenau.nl

Bestuur van het Rathenau Instituut

Mw. Gerdi Verbeet

Prof. dr. Noelle Aarts

Drs. Felix Cohen

Dr. Hans Dröge

Dr. Laurence Guérin

Dr. Janneke Hoekstra, MSc

Prof. mr. dr. Erwin Muller

Drs. Rajash Rawal

Prof. dr. ir. Peter-Paul Verbeek

Dr. ir. Melanie Peters - secretaris

Het Rathenau Instituut stimuleert de publieke en politieke meningsvorming over de maatschappelijke aspecten van wetenschap en technologie. We doen onderzoek en organiseren het debat over wetenschap, innovatie en nieuwe technologieën.

Rathenau Instituut